

İlham Sovgatov

<https://orcid.org/0000-0002-2336-6422>

Doctor, Bursa Uludağ University Institute of Social Sciences, Department of Sociology of Religion PhD Graduate, Turkey, ilhamsovgatov@gmail.com

Abdurrahman Kurt

<https://orcid.org/0000-0001-6087-3725>

Professor, Bursa Uludağ University, Faculty of Theology, Sociology of Religion, Turkey, akurt@uludag.edu.tr

Atıf Künyesi | Citation Info

Sovgatov, İ., Kurt, A. (2023). Kolektif/Grup Kimliğinin Oluşmasında Ritüellerin Etkisi: Caferilerde Muharrem ve Aşura Örneği. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (6), 2308-2328.

Kolektif/Grup Kimliğinin Oluşmasında Ritüellerin Etkisi: Caferilerde Muharrem ve Aşura Örneği*

Öz

İslam tarihinde Kerbela olayının özel bir yeri vardır. Yezid bin Muvaiye'nin ordusu tarafından, 10 Muharrem 61/680 yılında Kerbela'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi İslam dünyasında büyük bir yankı uyandırmıştır. Müslüman toplum yapısında toplumsal, kültürel ve siyasal dönüşümlerin oluşmasına etki eden bu olay, İslam'ın ikinci fırkası olan Şiiliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kerbela olayı, daha çok İslam tarihinde siyasal yönüyle ön plana çıkmıştır. Muharrem ayının onuncu günü olan Aşura günü Türkiye Caferileri için de çok önemli bir özelliğe sahiptir. Aşura Caferiler için sıradan bir gün olmayıp hem itikadi hem de pratik açıdan önemlidir. Özellikle Muharrem ayı girdiğinde hemen hemen bütün ay boyunca matem tutulur, Aşura günü ise Hz. Hüseyin ve yarenleri için yas saklanılır, birtakım ritüeller yapılır. Bu çalışmada Caferilikte Muharrem ayında saklanan yas, aşura ve taziye gibi ritüellerin toplumsal boyutları analiz edilecektir.

Anahtar kelimeler: Kolektif Kimlik, Ritüel, Caferiler, Muharrem, Aşura

* Bu çalışma 2023 tarihinde Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından onaylanan "Türkiye Caferileri: Din, Kimlik ve Aidiyet (Bursa Örneği)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

The Effect of Rituals on the Formation of Collective/Group Identity: The Case of Muharram and Ashura in the Jafaris

Abstract

The Karbala incident has a special place in Islamic history. The martyrdom of Hazrat Hussein in Karbala on 10 Muharram 61/680 by the army of Yazid bin Muwaiya had a great impact in the Islamic world. This event, which affected the social, cultural and political transformations in the Muslim social structure, led to the emergence of Shiism, the second sect of Islam. The Karbala incident has come to the fore in Islamic history with its political aspect. Ashura, the tenth day of Muharram, also has a very important feature for the Jafaris of Turkey. Ashura is not an ordinary day for Jafaris, it is important both in terms of belief and practice. Especially when the month of Muharram begins, mourning is held almost throughout the month, and on the day of Ashura, Hz. There is mourning for Hüseyin and his friends, and some rituals are performed. In this study, the social dimensions of rituals such as mourning, ashura and condolences, which are kept in the month of Muharram in Jafarism, will be analyzed.

Keywords: *Collective Identity, Ritual, Jafaris, Muharram, Ashura*

Giriş

Kerbela olayı, İslam tarihinde önemli olaylardan biridir. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişi, İslam'ın ikinci fırkası olan Şiiliğin ortaya çıkmasına neden olmakla birlikte Müslüman toplum yapısında toplumsal, kültürel ve siyasal dönüşümlerin oluşmasında da etkili olmuştur. Kerbela olayı, daha çok İslam tarihinde siyasal yönüyle ön plana çıkmıştır. Özellikle Muharrem ayının onuncu günü, yani aşura günü, Şiiler için önem kazanmış ve Hz. Hüseyin'in intikamını alma ahdinin tazelendiği bir matem gününe çevrilmiştir (Yavuz, 1991, s. 26).

Muharrem ayı boyunca, özellikle de aşura gününde Hz. Hüseyin için yas tutmak, o günü anmak için ritüeller gerçekleştirmek genel olarak İran'da Safevi hanedanının zamanında geliştiği ve popüler hale geldiği kabul edilmektedir. Aşura ritüelleri İran'da başlayarak önce Hindistan yarımadasına, oradan da İran dili ve kültürünün etkilediği diğer bölgelere yayılmıştır (Ayoub, 2005, s. 550). Bununla birlikte Şii arasında günümüze kadar devam eden bireysel ve toplumsal geleneklerin bir kısmının Büveyhîler zamanında ortaya çıktığı bilinmektedir. Bunların en önemlilerinden biri Muharrem ayında gerçekleştirilen ayin ve ritüellerdir. Muharrem ayının başından itibaren ilk on günü Bağdat'ta Müizzüddeve tarafından 352/ 963 yılında Kerbela'da şehit olan Hz. Hüseyin için matem günleri olarak ilan edilmiş ve Ali evlatlarına bağlı Şiilerin bu günlerde açıkça ve toplu olarak ağlamak, yas tutup zincirlerle kendilerini dövmeleri şeklinde matem ayinleri başlatılmıştır (Öz, 2011a, s. 212). Bu ritüellere

“Taziye” gösterileri denmektedir. Taziye Kerbela faciasının bir temsilinden ibarettir. Genellikle teatral biçimde Muharrem ayının altıncı gününden itibaren Hz. Hüseyin’in tarafına geçen Hür bin Yezid’in, yedinci gün Hz. Hüseyin’in damadı Kasım’ın, sekizinci gün büyük oğlu Ali Ekber’in, dokuzuncu gün üvey kardeşi Abbas’ın ve onuncu gün bütün taraftarıyla birlikte Hz. Hüseyin’in şehadeti taziye merasimlerinde dramatik bir sahne şeklinde ortaya konulur. Bazen onuncu günden sonra da merasimler devam eder. Bu merasimlerde Hz. Hüseyin’in eşlerinin ve çocuklarının Kerbela’dan alınıp Şam’a Yezid bin Muaviye’ye götürülmesi olayı da işlenir (Öz, 2011b, s. 204).

Muharrem ayının onuncu günü olan aşura günü Türkiye Caferileri için de çok önemli bir özelliğe sahiptir. Aşura, Caferiler için sıradan bir gün olmayıp hem itikadi hem de pratik açıdan önemlidir. Özellikle Muharrem ayı girdiğinde hemen hemen bütün ay boyunca matem tutulur, aşura günü ise Hz. Hüseyin ve yarenleri için yas saklanılır ve bunun etrafında birtakım ritüeller gerçekleştirilir. Bu çalışmada Caferilikte Muharrem ayında saklanan yas, aşura ve taziye gibi ritüellerin toplumsal boyutu, Bursa’da yaşayan Caferilerle gerçekleştirdiğimiz mülakat tekniği aracılığıyla ele alınacaktır.

1.Kolektif/Grup Kimliği

Son yıllarda kimlik, sosyal bilimlerde sık işlenen konulardan biridir. Kimlik kavramının farklı açılardan tanımlandığı görülmektedir. Örneğin, psikolojide kişilik ve benlik, kimliğin merkezi konumunda incelenmiştir. Felsefede “özdeşlik” anlamında kimlik ele alınırken, sosyolojide ise cinsiyetin toplumdaki yeri, sınıf ve dünya görüşlerinin farklılıklarını oluşturması açısından değerlendirilmektedir (Tamer, 2014, s. 84). Kimlik kuramının en önemli kavramlarından olan kolektif kimlik, “belirli bir alanda kök salmış birtakım grupların (etkin grupların) diğer gruplardan farklılıklarını ortaya koyma ve vurgulama talebidir” (Bilgin, 1995, s. 59) diye tanımlanabilir. Özellikle gruba aidiyet bilincinden ortaya çıkan kolektif kimlik, grup üyeleri tarafından öznel olarak algılanmakta ve yaşanmaktadır (Bilgin, 1995, s. 61).

Her insanın bireysel ve sosyal olmak üzere iki tür kimliği vardır. Kişisel olarak emsalsiz olma duygusuna dayanan “şahsi kimlik” bireyin psikolojik özellikleri, bedensel ve zihinsel kapasiteleri gibi özel vasıflara işaret etmektedir. Sosyal kimlik ise kişinin ırkı, dinî, siyasî vb. gruplardaki üyelikleriyle alakalı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda birey sosyal kimliğini tanımlarken sosyal özdeşleşmelerine bağlı olarak aidiyetlerine vurgu yapmaktadır. Buna göre sosyal kimlik, bireyin aynı grup içinde yer aldığı diğer üyelerle, yani ortak aidiyetleri olan ve benzer pozisyonları işgal eden kişilerin paylaştığı “kolektif kimlik” olarak da tanımlanabilir (Yapıcı, 2004, s. 55).

Nuri Bilgin'e göre, kolektif kimlik, belirli bir insan grubunun kendi hakkındaki bilinci ve duygusuyla ilişkilidir; topluluğun kendine özgü niteliklere sahip olduğu ve bir teklik taşıdığı yönündeki bilinci ve aidiyet duygusudur. Bu bağlamda, dil, kültür, din, tarih, yaşam alanı, maddi koşullar gibi öğelerin yanı sıra topluluğun belleği, kolektif kimliği yapılandıran önemli bir faktör olarak belirlenmektedir (Bilgin, 1995, s. 62).

Alberto Melucci, kolektif kimliği, eylem sisteminin "inşa" süreci olarak tanımlar. Ona göre, kolektif kimlik, çeşitli bireyler tarafından üretilen, etkileşim halinde ve ortaklaşa bir tanımdır (Melucci, 2014, s. 83). Eylemin yönelimleri ve eylemin içinde gerçekleştiği imkânlar ve sınırlıklar alanı ile ilişkilidir. O, "Etkileşim halinde ve ortaklaşa" derken, süreç olarak kavranması gereken bir tanıma kasteder. Çünkü Melucci'ye göre, tanım inşa edilmiş ve bireyleri ya da grupları birbirine bağlayan ilişkilerin yinelenen etkinleştirilmesi yoluyla müzakere edildiğini ileri sürer (Melucci, 2014, s. 83). Dolayısıyla kolektif kimlik, bir süreci yansıtmaktadır (Bilgin, 1995, s. 59). Melucci de kolektif kimliği bir süreç olarak görmekte ve kolektif kimliği süreç açısından üç maddede değerlendirmektedir. Birincisi, bir süreç açısından kimlik; amaçlar, araçlar ve eylem alanı ile ilgili bilişsel tanımlardır. "Kolektif eylemin bu farklı unsurları ya da eksenleri toplumun bir bölümünü ya da tamamı tarafından paylaşılan ya da bir gruba özgü olan bir dil içinde tanımlanmıştır. Bunlar verili bir ritüeller, pratikler, kültürel ürünler grubuna dahil edilmiş ve değişik biçimlerden çerçevelenmiştir. Fakat her zaman sonuçlar ile araçlar ve yatırımlar ile kazançlar arasındaki bir tür muhasebeye imkân tanır." (Melucci, 2014, s. 83). Kolektif kimlikler; çeşitli eylem, söylem ve dil oyunlarının mümkün kılındığı ve her zaman dönüştürülüp farklı bir şekilde ifade edilebilecek zorunlu inşalardır. Kolektif kimlikler arasında bir özdeşleşme duygusu yaratan güçlü bir arzu söz konusudur. Bu bağlamda bireyler arasında güçlü bir özdeşleşme duygusu yaratarak bir "biz" ve "onlar" farkı yaratır. "Biz"e karşı bir özdeşleşme ve sevgi, "onlar"a karşı bir ayrışma ve şiddet baş göstermektedir (Bayram, 2021, s. 123). Özdeşleşme sürecinde, sadece aidiyet gruplarıyla değil, referans gruplarıyla ilişki de söz konusudur (Bilgin, 2007, s. 88).

Melucci, ikinci olarak, bir süreç açısından kolektif kimliğin, birbirini etkileyen, iletişim kuran, müzakere eden ve kararlar veren aktörler arasındaki aktif ilişkiler ağına göndermede bulunduğunu söylemektedir. Liderlik modelleri, örgütlenme biçimleri, iletişim teknolojileri ve iletişim kanalları bu ilişkilerin iletişim ağının kurucu unsurlarıdır (Melucci, 2014, s. 83). Üçüncü olarak, Melucci, kolektif kimliğin tanımı içinde bireylerin kendilerini ortak birliğin bir parçası olarak hissetmelerini sağlayacak ölçüde duygusal yatırıma ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. "Kolektif kimlik asla bütünüyle tartışmaya açık değildir, çünkü kolektif

eyleme katılım anlamla donatılmıştır, ancak bu maliyet-fayda hesabına indirgenemez ve bunun yanı sıra duyguları harekete geçirir.” (Melucci, 2014, s. 84). Kolektif kimliğin özelliklerinden biri de geçmişe dönük bir yanının olmasıdır. Bu kimlik; birtakım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilere yüklü gelenekten, geçmişin mirasından kısacası kolektif bellekten hareketle inşa edilir (Bilgin, 1995, s. 60).

2.Ritüel

Ritüel, “uygun zamanlarda yerine getirilen ve sembollerin de kullanılabildiği, sık sık tekrarlanan bir davranış modeli” (Marshall, 1999, s. 623) olarak tanımlanabilir. Bu kavram, daha çok kutsal ve dinsel bir anlam ifade eden ve kendine özgü bir eylem olarak bilinmesine rağmen seküler ve gündelik yaşama uzanan dindışı boyutları da taşır. İnsanların ulusal, etnik ya da dinî kimliklerinin en özgün ve kutsal ifadelerini ritüellerde bulmak mümkündür (Kirman, 2011, s. 266).

Klasik sosyal bilim teorisinde ritüel konusu, modern din sosyolojisinin kurucusu Emile Durkheim’a atfedilir. Durkheim’in söylediği şey, bir toplumun ritüellerinin amacının o toplumun kendi varlığını kutlamasıdır (Baumann, 2002, s. 129). Durkheim için ritüelin en anlamlı işlevi, toplumun kendi temellerini yenilemek, inançlarının “hayatını” yeniden sağlamaktır. Ayrıca ona göre ritüelin gerçek fonksiyonu, grup (kolektif) kimliğini yeniden yaratmaktır. Bu kimlik, yalnızca müşahhas dinî sembol ve eylemlerle nesnelleşmek suretiyle dışa yansıyabilmekteydi (Paden, 2008, ss. 52-53).

Ritüeller, kolektif kimliğinin oluşumunda ve sürdürülmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Bunların özellikle grup kimliği içerisinde dayanışmayı, ortak duyguyu, toplumsal bilincin muhafaza edilmesinde etkili bir güce sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bir grup ritüel yoluyla ait oldukları grubun hem kültürel belleğin hem de toplumsal hafızanın devamlılığını, canlılığını muhafaza etmektedir. Gerçekleştirilen her türlü tören, kutlama vb. ritüeller toplum için bir hatırlatma pratiğidirler.

Burada konu edindiğimiz Caferilerde aşura ritüelleri inanca sosyal bir boyut katmakta; inancın ifadesini sağlamakta, Caferi bireyi ile Caferi topluluğu arasında bir köprü kurmaktadır. Genel anlamda dinlerde, kutsalla iletişim, tanrı-insan ilişkisi temelinde bireysel bir zemin üzerine kurulmaktadır. Fakat söz konusu inançlar, gerçekleştirilen ritüellerle toplumsallaştırılmakta ve kolektif paylaşımın konusu haline gelmektedir. “Bu yönüyle ritüeller dinlerin kendilerini ifade etme, toplumsal yaşamın bir parçası olma niteliğini taşımakta, dindarlığın pratik boyutunun ötesinde toplumsal ve kültürel boyutu bağlamında bir anlam ve önem kazanmaktadır.” (Şahin, 2008, s. 271). Böylelikle ritüelin önemli etkilerinden birisi de

grup dayanışmasını ve grup üyeliğini ortaya çıkarmasıdır. Ritüele katılanlarda duygusal enerji oluşur ve bu enerjiyle de bireyde güven, zevk ve güç vb. duygusal hisler meydana gelir (Collins, 2004, ss. 48-49), ritüeller esnasında kullanılan semboller, kelimeler, jest ve mimikler yoluyla kolektif birleşim sağlanır (Karaman, 2010, s. 230).

3.Yöntem

3.1. Araştırmanın Deseni

Alan araştırması olarak hedeflenen bu çalışmada nitel araştırma yöntem ve tekniklerinden derinlemesine görüşme (mülakat), katılımcı gözlem teknikleri kullanılmıştır. Nitel araştırma, yorumlayıcı yaklaşıma dayanır (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 40). Nitel araştırma yöntemi, insanların sosyal dünyayı nasıl anladığını, deneyimlediğini, yorumladığını ve ürettiğini anlamayı amaçlayan nitel araştırmalarda izlenen tutum ve stratejileri kapsayan bir kavramdır (Sandelowski, 2004). Niteliksel araştırma veri elde etmede geniş bilgi toplamak, “neden” ve “nasıla” ulaşmak için kullanılır. Bu tür yöntemlerle, sosyal eylemlerin anlamlarını yorumlamaya yönelik sistematik gözlemdir. Burada sosyal eylem, olay ya da olgu katılımcı gözlem ve görüşme tekniği ile anlaşılmaya çalışır (Kurt, 2018, s. 20).

Bu çalışmada bireysel evrenin araştırılmasına odaklanan sosyolojik fenomenoloji kuramı kullanılmıştır. Fenomenolojik yaklaşım bireysel evrenin araştırılmasıdır. Bilindiği üzere fenomenolojik yaklaşımın temelini bireysel tecrübeler oluşturmaktadır. Bu yaklaşımda araştırmacı katılımcıların kişisel (öznel) tecrübeleri ile ilgilenmekte, bireyin algılamalarını ve olaylara yükledikleri anlamları incelemektedir (Baş & Akturan, 2013, s. 84). Fenomenoloji, deneyim ya da tecrübemizi, kökenleri ve gelişiminden ayrı tarihci ve sosyolog ya da psikologların “nedensel açıklamaları”ndan bağımsız olarak, gerçekte olduğu şekliyle ve dolaysız bir tarzda betimleme çabası olarak tanımlanabilir (Tatlıcan, 2011, s. 113).

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu Bursa ilinde yaşayan Caferilerden oluşmaktadır. Bu çalışmada Bursa’da yaşayan 38 kişi Caferi bireyle görüşülmüştür. Mülakata katılanların tamamı erkek dindarlardan oluşmaktadır. Mülakat yapılırken ilk önce cami imamlarından izin alınmış, onlarla ilk mülakat gerçekleştirdikten sonra camii cemaati ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Mülakata ilk olarak Bursa’da Caferilere ait Nur Muhammed Camii’nden başlanmıştır. Daha sonra Ehlibeyt Camii, onun akabinde İmam Hüseyin Camii ve son olarak da Mehdiye Camii’de devam edilmiştir.

Bursa’da yaşayan Caferilerin bizzat cemilerine gidilerek mülakatlar yapılmıştır. Bursa’da yaşayan Caferiler diğer illerden farklı olarak toplu şekilde yaşamamaktadırlar. Genellikle

Bursa'nın Yıldırım ilçesinde daha çok Caferiler yaşasalar da bir kısmı Osmangazi ilçesine bağlı Dikkaldırım'da meskunlaşmakla birlikte hemen hemen Bursa'nın her bölgesinde Caferiler yaşamaktadır. Genel olarak Caferilerin bir araya geldikleri gün cuma, aşura ve Ehl-i Beyt imamlarının doğum ve ölüm günleridir. Bunun için en çok cuma günleri onların camilerine giderek hem görüşme hem de gözlem yapılmıştır. Ayrıca aşura merasimlerine katılarak, onların aşura ritüelini yakından izlemek mümkün olmuştur.

3.3. Veri Toplama Aracı ve Analiz Yöntemi

Çalışmada verilerin elde edilmesi amacıyla “görüşme formu” yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşımda görüşmeci önceden hazırladığı konu veya alanlara sadık kalarak hem önceden hazırlanmış soruları sorma hem de bu sorular konusunda daha ayrıntılı bilgi alma amacıyla ek soru sorma özgürlüğüne sahiptir. Görüşme formu sayesinde görüşme sırasında unutulması mümkün olabileceği sorular hatırlanır. Bu teknik ayrıca görüşme sürecinde görüşmecinin başvuracağı bir kontrol aracıdır (Kümbetoğlu, 2017, s. 75).

Görüşmelerde verilerin kaydedilmesi amacıyla kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşme başlamadan kayıt cihazının kullanılması için, görüşme yapılan kişinin izni alınmış, görüşülen kişiler herhangi bir sorun oluşturmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca görüşme ses kayıt cihazı kullanırken, görüşme yapılan katılımcıların kimlik bilgilerine başvurulmamasına özen gösterilmiş, bu doğrultuda görüşmenin rahat bir ortamda yapılmasına imkân sağlanmıştır. Mülakatlara 2019 Ekim ayından başlanılmış, 2021 Şubat ayına kadar devam ettirilmiştir.

Araştırma verilerinin analizi ve yorumlanmasında, nitel araştırma tekniklerinden “betimsel analiz” tekniğine başvurulmuştur. Betimsel analizde, elde edilen veriler, belirlenen başlıklar altında özetlenir ve yorumlanır. Bu tür analizlerde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 239).

4. Muharrem Ayında Ritüeller

Caferi dinî hayatlarında ritüelin ağırlıklı bir yeri vardır. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da uğradığı trajedinin temsil edilmesi, Caferi kimliğinin canlılığının korunmasında, aidiyet duygusunun pekiştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Durkheim'a göre, cemaat halinde yapılan toplu ayin, ibadet ve törenler, bireyde ortak bir bilinç yaratarak birçok sosyal uygulamanın kutsal nitelik kazanmasına yol açar; bireyi kendinden geçirir, törenlerin coşkusuyla tanrıya giden yolu bulur, ayin ve törenler sayesinde günlük hayatın sıkıntılarını unutarak olağanüstü duygular yaşar (Durkheim, 2009, s. 382; Paden, 2008, s. 52; Kurt, 2018, s. 57). Durkheim'a göre ritüelin gerçek işlevi, grup kimliğinin yeniden yaratmaktır. Bu kimlik,

yalnızca müşahhas dini sembol ve eylemlerle nesnelleşmek suretiyle dışa yansıyabilmektedir (Paden, 2008, s. 53).

Türkiye’de yaşayan Caferilerin kamusal alandaki faaliyetleri özellikle aşura ritüeli ile görünür hale gelmektedir. Aşura günü yapılan yas ritüelleri, Caferilik kimliğinin tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Zira ritüel, kimlik mücadelesi ya da kimlik inşa süreçlerinde ön plana çıkan önemli etkenlerdendir. Muharrem ayı boyunca ve Sefer ayından da yirmi gün olmak üzere her gün özellikle akşamları Caferi camilerinde yas merasimleri, dinî programlar düzenlenmekte ve “ehsanat”¹ verilmektedir.

Muharrem ayının ilk günü icra edilen matem merasimlerine “taziye” ve “şebih” denilmektedir (Öz, 2011b, s. 203). Taziye ritüelini gerçekleştirenlerin güçlü duygusal tepkilerine şahit olmak mümkündür. Bu merasimlerde taziyenin sembollerinin ve görüntülerinin kamusal alanda duyguları nasıl uyandırdığı anlaşılması için Caferilere aşura hakkında sorular sorulmuştur. Aşura hakkında konuşulduğunda Caferiler, genel olarak Hz. Hüseyin’in şehadetinden çok etkilendiklerini, tarihte böyle bir “feci” olayın benzerinin olmadığını dile getirmektedirler. Hemen hemen her bir Caferi’nin aşura günü hakkında söyleyeceği bir sözü vardır. Hatta bazı katılımcıların aşura hakkında konuşurken gözyaşı döktüklerini gözlemledik. Aşura onlara göre, sadece Muharrem ayının onuncu gününden ibaret değildir, Hz. Hüseyin’in şehit edildiği gün ve bundan da öte Caferiler için “kıyamın”, “başkaldırının”, “mücadelenin”, “hakkın” yerini aldığı bir gündür. Her bir Caferi, kendi dünyasında Kerbela olayını canlandırarak oradaki trajedik olayı kendince yaşatmaya çalışmaktadır.

Türkiye genelinde olduğu gibi Bursa’da da Muharrem ayında matem merasimleri düzenlenmekte, aşura günü bir araya gelip yas tutulmaktadır. Muharrem ayı girdiğinde bütün Caferi camilerinde matem hazırlıkları başlar, programlar, toplantılar düzenlenir. Aşura gününe kadar, hatta Muharrem boyunca ve Sefer ayının yirincinci gününe kadar camilerde özellikle akşamları bir araya gelinir, mersiyeler, ağıtlar okunur, Kerbela şehitleri hakkında vaaz ve sohbetler yapılır. Ayrıca camii ve derneklerde Kerbela şehitleri için “ehsanlar” verilir, onların adına bağışlar yapılır; Camilerin duvarlarına siyah perdeler, “Ya Hüseyin” yazılı olan siyah bayraklar mihrabın üst kısmına asılır. Aşura günü Caferi esnaflar dükkânlarını kapatarak, mümkün mertebe o gün çalışmamaya gayret ederler. İşe gitmek zorunda kalanlar da o gün kazandıkları parayı camiye bağışlarlar.

---

¹ Caferilerde “ehsan”, ölü adına ve imamların adına verilen yemeklere denilir.

Türkiye’de en büyük aşura merasimi İstanbul Halkalı’da düzenlenmektedir. Her yıl muharrem ayında düzenlenen “geleneksel aşura merasimi” Caferilik İnancını Tanıtma Araştırma ve Eğitim Derneği (CAFERİDER) tarafından “Evrensel Aşura Matem Merasimi” olarak Halkalı Yahya Kemal Kültür Merkezi’nde düzenlenmekte ve bu merasime binlerce insan katılmaktadır. Halen bu organizasyona Türkiye Caferilerinin lideri olarak kabul edilen Selahattin Özgündüz rehberlik etmektedir. Yurtiçinden ve yurtdışından birçok katılımcının iştirak ettiği aşura merasimi, artık “geleneksel aşura merasimi” haline gelmiştir. Merasimlere özellikle belediye başkanları, parti başkanları ve yüksek devlet memurları da katılmaktadır.

Ritüeller tekrarlandıkça toplumsal hafızanın canlı tutulmasını sağlar. Hatırlamanın en basit yolu sürekli tekrar etmektir. Tekrar, ritüelin doğasında vardır. Bir tarihsel olay, edimsel olarak tekrar edildiği sürece toplumsal hafızadan kolay kolay silinmez. Toplumlar bir olayı tekrarlayarak unutmaz, tekrarlama ile oluşan toplumsal birliktelik birbirine bağlı iletişim içinde bir yapı oluşturur (Murtezaoğlu, 2012, s. 348). Aşura merasimleri de edimsel olarak tekrarlandığından toplumsal hafızanın canlı tutulmasında önemli rol oynar. Aşura günü Caferilerin yaşadığı bölgelerde sahnelenen aşura ritüelleri toplumsal hafızanın muhafazasını gerçekleştirmektedir. O gün yapılan matem törenleri Caferiler için bir hatırlama pratiğidir. Bunu aşurayı temsil eden sözcüklerle, imge ve sembollerle sunarak korumaktadırlar. Böylelikle bu anma törenleri ve aşura ritüelleri aracılığıyla geçmişi, geçmişin olaylarını, özellikle Kerbela’da gerçekleştirilen savaşı, Hz. Hüseyin’in ve yârenlerinin şehit edilmişinin temsil edici bir resmini çizerek zihinlerde tutmaya çalışılır.

Muharrem ayında yapılan bu ritüellerin, gerçekte Caferi kolektif kimliğinin bir tezahürü olduğunu söylemek mümkündür. Zira Muharrem ayında birtakım ritüellerle onların kendi kimliklerini ortaya koydukları görülmektedir. Özellikle Aşura gününde yapılan toplu yas ritüelleri onların kimlik tezahürlerini ortaya koymaktadır. Muharrem ayında gerçekleştirilen söz konusu ritüeller Caferilerde grup bilincinin yükselmesi ve grup kimliğinin sürdürülmesini sağlar. Çünkü ritüeller her şeyden önce sosyal bütünleşmenin önemli bileşenlerindedir. Temel karakterleri itibariyle kolektif bir nitelik taşıyan ritüeller grubu bir arada tutmakta, dayanışmayı artırmakta, topluluğun kolektif bilincini güçlendirmektedir (Karaman, 2010, s. 232). Muharrem ayında toplu şekilde yapılan yas ritüelleri Caferilerde sosyal bütünleşmeyi temin ederek onlar arasında dayanışmayı artırmakta ve onların kolektif şuurunu güçlendirmektedir.

Toplumsal bilincin oluşmasında ve toplumsal hafıza inşasında da bu yas törenlerinin önemli etkileri vardır. Muharrem ayında gerçekleştirilen bu törenlere “eza meclisi” denilmektedir. Eza meclisi, Caferilerin yaşadığı mahalle sakinlerinin belirli bir maddi desteği

ile oluşturulmaktadır. Bu meclislerde üç unsurun varlığı öne çıkar (Uyar, 2022, ss. 471-480): Birincisi, Kerbela trajedisine ilişkin tarihi, hikâye, ağıt ve mersiye; ikincisi, bunları heyecan ve coşkuyla okuyarak mecliste mevcut bulunanları o tarihi hadiseyi olduğu gibi hissettirerek zihinlerde canlı kalmasını sağlayan meddahlardır.² Üçüncüsü de meddahın mersiye ve ağıtları eşliğinde töreni görsel bir şölene dönüştüren genç ve orta yaşlı katılımcılar grubudur. Bunlar, göğse (sine) vurma ve zincir vurma eylemini gerçekleştirmektedirler.

Türkiye genelinde olduğu gibi Bursa'daki Caferi camilerinde de Muharrem ayının birinci gününden onuncuna gününe kadar her gün akşam namazından sonra programlar düzenlenir. Bu programlar camiye göre değişkenlik gösterebilir. Bazılarında “ziyareti aşura” ile başlatılarak daha sonra sohbetle devam ettirilirken, bazı camilerde sohbet ettikten sonra “zıkr-i musibet” vb. mersiye okunur ve sine vurulur. Genellikle Muharrem ayının ilk on günü yoğun yaşanmaktadır. Aşura gününün sona ermesiyle birlikte, Hz. Hüseyin'in yedisine kadar da yer yer, örneğin birinde, üçünde veya yedisine kadar bazı camilerde namazlardan sonra programlar gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Hz. Hüseyin'in kırkı çıkana kadar camilere “matemi” temsil eden siyah örtüler serilmektedir (Sovgatov, 2023, s. 108). Muharrem ayında Caferiler düğün yapmaz, yapılan düğünlere de gitmezler. Bu kültür Azerbaycan genelinde Sünniler tarafından da uygulandığından Muharrem ayında düğünler yapılmamaktadır. Genellikle Türkiye Caferilerinin Muharrem ayında düğün yapmamasına ilaveten, doğum günleri, sunnet merasimleri ve diğer şenlikleri de yapmazlar ve bu tür şenliklere gitmezler.

4.1. Matem Tutmak ve Acı çekmek: “Oradaki Vahşeti Gözümün Önünde Canlandırıyorum”

Eski Arapça'da “matem” kavramı, “sevinç veya hüznün sebebiyle bir araya gelmiş olan erkek veya kadınlar topluluğu” anlamında gelmekte iken zamanla bu kavram, anlam kaymasına uğrayarak ölen kişi ve kişilerin ardından hissedilen acıyı, kederi ve bu sebeple ağlayıp sızlamayı, yas tutmayı ve bunların belirli ayinlerle icrasını ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır (Harman, 2003, s. 127; Topaloğlu, 2010, s. 501). Matem uygulamaları, acı çeken bireylerin kederlerini belli etme, belirli bir süre acıyı yaşama ve keder verici durumdan uzaklaşmasının bir göstergesi olarak da ortaya konulmaktadır. İnsanlık tarihine baktığımızda dünyanın her yerinde gerek ilkel gerekse modern toplumlarda matem törenleri ve adetlerinin var olduğunu ve halen devam ettiğini görmekteyiz (Topaloğlu, 2010, s. 501).

---

² Aşura ve diğer imamların ölüm günlerinde mersiye ve ağıtları okuyanlara meddah denmektedir. Meddahlar, özellikle aşura merasimlerine davet edilir. Bursa'da gerçekleştirilen bir aşura merasimine Azerbaycan'dan meddah davet edilmişti.

Caferi törenlerinde acı çekmenin anlamı, Hz. Hüseyin'in ve onun ailesinin Kerbela'da şehit edilirken çektiği acıyı yaşamak ve yaşatmaktır. Genel olarak Muharrem ayında ve özellikle aşura gününde gerçekleştirilen anma, yas merasimlerinin amacı Hz. Hüseyin'in Kerbela'da çektiği acıyı hissetmektir, duymaktır. Bu ritüellerle, taziyelerle yapılan gösteriler, insanlarda acı hissini uyanmasında etkili olmaktadır. Taziyeler, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da uğradığı trajedisinin temsil edilmesi anlamına gelmektedir. “Başa gelene sabretmek” anlamındaki aza kökünden türeyen taziye, “bir kimseyi sabır ve tahammüle teşvik etmek, acılarını paylaşmak” demektir. Tüm bu temsiller Caferiler tarafından Hz. Hüseyin ve yarenlerinin Kerbela'da şehit edilmesiyle Muharrem ayının ilk on günü içinde gerçekleştirilen matem merasimlerini ifade eder (Öz, 2011b, s. 203).

Aşura gününde taziye merasimlerinin önemli işlevi, Kerbela'daki olayı katılımcıların gözleri önünde canlandırmak; oradaki yaşanan olayları temsilen sahnelenerek katılımcılara trajediyi yeniden hissettirmektir. Katılımcılar sembolik sahneyi gördüklerinde, Kerbela'daki yaşanan savaşı, katliamı ve oradaki Hz. Hüseyin'in çektiği azabı ve şehadetini gözlerinin önünde canlandırmaya çalışırlar. Bu canlandırma aracılığıyla katılımcılarda acıyı yaşamak, oradaki acıyı hissetmek gibi duygusal yönünü uyandırmaktadır. Taziye merasimlerine katılanlar böylelikle sahne gösterisinden ister istemez etkilenerek gözyaşlarını akıtmaktadırlar. Sahnelenen bu acı olay, insanların zihinlerinde canlandırma yoluyla hem aşura mateminin işlevsel boyutunu hem de katılımcılarda derin etkiyi sağlamaktadır. Aşura ritüeline katılan her bir katılımcı ister istemez bu atmosferin etkisiyle hüznü olmakta, aynı zamanda Hz. Hüseyin'in katillerine karşı bir nefret duygusu beslemektedir. Hem keder hem de nefret dikotomisi içinde karmaşık bir duygu ile aşura merasiminde iştirak edenler Hz. Hüseyin'e karşı görevlerini, mükellefiyetlerini yerine getirdiklerini düşünmektedirler. Aşura merasimi sadece gösteri ritüelinden ibaret değil, aynı zamanda Caferiler için bir ibadet değerinde bir ayındır. Aşura merasiminde katılarak yas tutmak, ağlamak, sine vurmak ve diğer ayinleri yerine getirmek bir nevi ibadet sayılmaktadır. Nitekim Şii hadis kaynaklarında Hz. Hüseyin'e ağlamakla ilgili Ehl-i Beyt imamlarından birtakım rivayetler bulunmaktadır. Örneğin, bu konuyla ilgili İmam Rıza'dan gelen bir rivayette o şunu söylemiştir: “Ey İbn-i Şebib! Eğer bir şeye ağlamak istiyorsan Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib (İmam Hüseyin) için ağla. Zira onu bir koyun gibi kestiler. Ailesinden on sekiz kişiyi onunla birlikte şehit ettiler.” (Şeyh Saduk, 2022, s. 400). İmam Zeynelabidin'den gelen rivayete göre o şöyle demiştir: “İmam Hüseyin'in katline ağlayıp da gözyaşı yanağına akan kimseyi Allah cennette içinde yıllarca oturacağı odalara yerleştirir.” (Şeyh Saduk, 2021, s. 108). Yine İmam Cafer Sadık'tan gelen rivayete göre o şöyle

buyurmuştur: “Kim İmam Hüseyin için bir şiir okur ağlar ve on kişiyi ağlatırsa hem ona hem de ağlayanlara cennet vardır.” (Şeyh Saduk, 2021, s. 109).

Aşura günü yapılan taziye, yas merasimlerinde katılımcıların gözünde Kerbela olayının canlandırıldığını vurgulamıştık. Bunu Bursa’da Caferilerle yaptığımız mülakatta onların aşura hakkında verdikleri cevaplar da desteklemektedir. Katılımcılardan birinin açıklamasına göre aşura dendiği zaman, onun gözünde Hz. Hüseyin’in trajedisi canlanmaktadır. Onun Kerbela’daki çektiği acıları, göz yaşları, orada gerçekleşen olaylar gözünün önüne gelmekte ve bir empati yapmaktadır:

‘Şahsi görüşüme göre direkman İmam Hüseyin’i gözümde canlandırıyorum. O Kerbela’daki çekilen acıları, gözyaşları, orada olayları, oradaki o vahşeti gözümün önünde kendi evlatlarım gibi düşünüyorum. İmam Hüseyin’in yerine bazen kendimi koyuyorum. Yani böyle bir acıya nasıl dayandı. Bu kadar katledilmeye, bu kadar vahşice öldürülmeye nasıl dayandı, nasıl yaşandı, onları düşünerek çok üzülüyorum” (Katılımcı 28).

Aşura günü Caferiler tarafından trajik ve travmatik olay olarak hatırlanmaktadır. Kerbela dramı, artık Caferilerin kalbindeki kurtarıcı acının şiirlerine, şarkılarına, tiyatrolarına ve ahlakına başarılı şekilde yazılmıştır. Kerbela anmalarının kutsal havası ve ritüellerin kutsallığı Caferiler için tamamen ruhbanlık boyutlarında kabul edilir. Kerbela faciası, çocuk öldürme travması ve bundan sorumlu olma suçluluk duygusu etrafında aktarılır. Müslümanlar, sevgili Peygamberlerinin torununu Peygamber’in ölümünden bu kadar kısa süre sonra soğukkanlılıkla nasıl öldürebilirdi? (Dabashi, 2015, s. 29-30). Caferiler için, Hz. Peygamber’in torununun öldürülmesi, Peygamber’e karşı yapılan bir ihanettir. Zira Peygamber’in ailesi, soyu, torunları Müslümanlara emanet edilmişti. Bu durumu katılımcılardan biri şöyle dile getirmiştir:

‘Aşura, Peygamber Efendimizin bize emanet ettiği torununa, şöyle anlatayım, Peygamber Efendimize yapılan ihanetin bedelini görüyorum. Bu beni ve bizim cemaati üzüyor. Arkasında namaz kılp ona biat eden, onun çocukları da Allah’ın Elçisinin “benim Ehl-i Beytime sarılın, ben size kutsal emanet bırakıyorum” dediği emanete sahip olmadık’ (Katılımcı 36).

Acı çekmenin önemli tezahürlerinden biri de mersiye okumaktır. Yaslarda mersiye, ağıt söylenmesi acı çekmenin şiirsel, dilsel terennümleridir. İnsan acısını dille ifade ederken hem ağlayarak hem de acı çektiğini mersiye, yani ağıtlarla dışa vurmaktadır. Mersiyelerin güçlü bir duygu yaratıcı ve dönüştürücü olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Caferilerin taziye meclislerinde ritüellerle okunan mersiyeler dinî inanç ve uygulamaların duygusal bir tecrübe içinde öğrenilmesine neden olmakla birlikte, dindarlık hissinin artmasına ve dindarlıkta bir

derinleşmenin yaşanmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla mersiyeler, yarattıkları duygusal etkilerle ritüellerde duygusal bir atmosferi meydana getirmektedir. Sonuç olarak aşura günü yapılan ritüeller hem dinî tecrübeye katılımı ve dinî tecrübenin kendisini kuvvetlendiren bir etkiye sahiptir.

Türkiye’de ve dünyada Caferiler aşura etkinliklerinde acı çekmenin sembolik hareket olarak “sine vurma” ritüelini yaparlar. “Sine vurma, sineye, yani kalp hizasına elleriyle ya da eliyle (duygularını ifade etmek maksadıyla ölçülü ve nizamlı bir şekilde) vurması” olarak tanımlanmaktadır. Sine vurma desteler (gruplar) halinde olur. Destelerde sesi güzel olanlar mersiye-ağıt okur, diğer gençler de sine vururlar. Sine vurmada Hz. Hüseyin’in şehit olma acısı anlatılmaktadır. İnsan çok sevdiği birini kaybettiğinde kendisini döverek acısını dile getirmesi gibi sine vurma da Peygamber evlatlarına yapılan zulüm karşısında, onlara olan hislerini dile getirmektedir. Sine vurma Araplardaki yas tutma şeklini İran ve Azeri toplumuna geçmiş hali olarak, hissedilen acı ve yapılan haksızlığa tahammül edilmediğini gösteren sembolik bir yas tutma şeklidir (Koçoğlu, 2011, s. 162).

Sine vurmanın dışında acı çekmenin sembolik hareketlerinden “zincir vurma” ve “başvurma” hareketleri de aşura günü yapılmaktadır. Zincir vurma, odun saplı bir tomar zincir ile belli usullerle sırtlara vurulduğu halde, başvurma veya kama vurma ise matem tutan bir şahıs tarafından, Hz. Hüseyin’in çektiği acıyı kendisine tattırma kastıyla başının ön kısmını kılıçla veya hançerle kan akacak şekilde yaralamasıdır (Koçoğlu, 2011, s. 162-163). Tabii ki bütün bu ritüellerin ve acı çekmenin sembolik değerleri vardır. Bunlar savaşta esir edilen Hz. Hüseyin’in kız kardeşi Zeynep ve kızlarının elleri zincirlerle bağlı olduğu halde Şam’a kadar götürülerek yapılan işkence ve zulme bir göndermedir. Bu durum zulme uğrayanların duygularını paylaşmayı ifade etmektedir. Başvurma ile aşura gününde, Emevîler tarafından çeşitli işkencelere tabi tutularak kanları akıtılan Peygamber ailesinin şecaati sergilenmek istenmektedir. “Hz. Hüseyin için kanımız bile feda olsun” anlamına gelmekte ve onun kesilen başına bir göndermedir (Koçoğlu, 2011, s. 163-164). Başvurma hareketini, işi bilen biri tarafından, başın ön tarafından, kılıçla vurulacak yerin saçları tıraş edilmiş olarak gelen gençlere uygulanmaktadır. Başvurma, aşura günü, matem en ateşli anında yapılır. Bazıları çocuğunu bazıları ise kendisini buna adak eder (Koçoğlu, 2011, s. 163). Bursa’da gerçekleştirilen aşura merasimlerinde sine vurma dışında zincir vurma ve başvurma ritüelleri yapılmamaktadır. Bu uygulama daha çok Türkiye’nin Iğdır ve Kars bölgelerinde yapıldığı bilinmektedir.

4.2. Hz. Hüseyin'in Şehadetinin Sembolleştirilmesi; Kıyamın Sembolü

Caferilikte Hz. Hüseyin, sadece Peygamber torunu, özellikle Ehl-i Beyti'in fertlerinden biri değil, aynı zamanda bir imamdı. İnsanlara selametin yolunu göstermekle yetinmeyerek onun şehadeti dinin ayakta kalması namına yapılmış bir fedakârlık olarak değerlendirilir. Caferiler, Hz. Hüseyin'in öldürülmesini bir mağlubiyet gibi görmemektedirler, onun trajedi şehit edilişi Allah'ın dinini yaşatmaya yönelikti. Dolayısıyla Hz. Hüseyin'in şehadeti “dinin ayakta duruşu” olarak sembolleştirilmektedir. Katılımcı 14'e göre “*Muharrem, aşura, bizim mektebimizin temsil eden ne önemli şiarlardan bir tanesidir. İslam, Muharrem ile Aşura ile ayakta durmuştur.*”

Hz. Hüseyin'in Yezid'e karşı duruşu bir savaştan, katliamdan ya da haksız bir suçtan daha çok zamanı aşan bir devrim olarak görülmektedir. Hz. Hüseyin'in kıyamı her yerde Müslümanlar ve hatta gayrimüslimler için özgürlük ve adaletin simgesi haline gelmiştir (Al-Hakeem, 2015, s. 32).

Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehadeti, Caferiler için sembol haline gelmiş, bu da siyasi otoriteyi meşru saymama ve haksızlığa, zulme isyan etme, matem ve acı çekme kültürünü meydana getirmiştir. Hz. Hüseyin'in katledilmesiyle birlikte şehitlik bir nevi ritüele dönüşmüştür. Her yıl Muharrem ayında, aşura gününde Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi anısına düzenlenen anma toplantıları acı çekme ve ıstırapı duyumsama şeklinde tezahür eden siyahlara bürünmüş bir ritüele evrilmiştir (Özarlan, 2016, s. 61). Bugün dünyanın her yerinde milyonlarca Şii, her Muharrem ayının 10'da Kerbela şehitlerini anıyorlar ve öldürülmelerinden duydukları derin üzüntüyü dile getiriyorlar. Hatipler, cami imamları, Şii alimleri de Hz. Hüseyin ve ona uyanların uğruna canlarını feda ettikleri dinî ve insanî değerleri insanlara hatırlatmak için kürsülerde dinleyicilerini Hz. Hüseyin'in doğruluk ve adalet yoluna tutunmaya çağırıyorlar (Al-Hakeem, 2015, s. 32). Nitekim Katılımcı 29'a göre “*Aşura insanlığın, insan olduğunu, insanın özgür olduğunu, insanın neye mal olursa olsun zillete karşı durması gerektiğini gösteren gündür.*”

Şiiler, Hz. Hüseyin'in misyonunu, Müslüman toplumunun adaletsiz halifesi Yezid'e karşı “Gerçek İslam'ı” savunmak olarak anlamaktadırlar. Hz. Hüseyin ve ailesinin fertleri için ağlamak ve yoksullarla ilgilenmek, Hz. Hüseyin'in adalet mücadelesine yardım etmenin bir yoludur. Dolayısıyla imamlar sadece tarihi şahsiyetler değildir, aynı zamanda tarih üstü karakterlerdir. Onların manevi varlıkları tarihselliğe bağlı değildir ve dolayısıyla müminler onların şefaatinin gücünde de arayabilir. Ritüeller, inananların bu hayattaki birine yardım sağlamak için kutsal bir kişinin şefaatinin istemeleri, ölen akrabalarının ruhu için merhamet

dilemeleri ve ritüele katılanlara bir bereket alma (teberrük) şansı vermeleri vesileler haline gelir (Flaskerud, 2005, s. 67). Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, Caferilerde Hz. Hüseyin'e karşı daha çok muhabbet, bağlılık yaratmış, onlar için aşura Muharrem ayının onuncu gününden öte Hz. Hüseyin'in şehadetinin sembolleştiği bir gündür. Bugün onlar için büyük yas ve matem olarak her zaman telakki edilmektedir:

“Bir şeyi anlamak için o kelimenin kökenine bakmak lazım. Lügatte on, onuncu gün demek. Bizde aşuranın anlamı Hz. Hüseyin Aleyhisselam'ın şehit olduğu gün anlamını taşıyor. Biz artık onuncu gündür, şudur budur düşünmüyoruz, bizde Hz. Hüseyin Aleyhisselam'a karşı farklı bir duygu, bağlılık, muhabbet var. Elbette ki diğer imamları da severiz. Ama Hz. Hüseyin Aleyhisselam'ın şehit edilişi İslam tarihinde ve dünya tarihinde, insanlığın bildiği tarihte böyle bir olay yaşanmamıştır, böyle bir katliam da olmamıştır. O yüzden bizim için aşuranın anlamı ve yası büyüktür” (Katılımcı 32).

Caferilere göre, aşura merasimlerinin amacı Kerbela olayının toplumsal hafızada canlı tutulmasını sağlamaktır. Böylelikle aşura, “hak ile batıl” arasında var olan savaşın sembolü haline gelmektedir. Hz. Hüseyin'in Kerbela çölünde şehit edilişi İslam'ın, dinin ayakta durmasının nişanesidir:

“Aşura, “aşur” on demektir kelime manasında. Aşura denilince aklıma İmam Hüseyin'in mazlumca şehadeti canlanıyor. Biz Ehl-i Beyt'in sevgisi ile beslendik, imamların hayatlarını inceledik, insan ister istemez hüzünleniyor o ayda, o günlerde. Aşura da Muharrem ayında gerçekleşen şehadettir. Bizim aklımıza o gelir” (Katılımcı 13).

Şurası bir gerçektir ki, yas törenleri, toplumsal bilinç ve hafıza inşasında önemli rol oynar. Hz. Hüseyin'in şehadet günü olarak gerçekleştirilen Aşure merasimleri, genellikle Şii Müslümanlar kendilerini zincirlerle veya elle kırbaçlar ve bazı bölgelerde kılıçlarla kendi kafalarını yarıyorlar. Onlar bu gösteriyle Hz. Hüseyin'in çektiği acıların onurlandırıldığına ve kabul edildiğine, aynı zamanda Kerbela trajedisinin neden olduğu üzüntünün de gösterildiğine inanmaktadırlar (Isaloo, 2017, s. 42).

4.3. Hak ile Batıl Çizgisi; Hakkın Zulme Karşı Duruşu

Kerbela Savaşı'nın ritüel anmalarındaki sürekli ana motif, eğer Hz. Hüseyin istemiş olsaydı Yezid'in ordusunu mağlup etmek için emrinde bütün meleklerin ve şeytanların ordusuna sahip olabileceğidir. Ama böyle yapmak istemedi çünkü trajik sonu tüm insanlık için kurtuluşun kaynağı olabilsin diye kurban edilişi mukadderdi. “Hüseyn-i Mazlum” (Mazlum Hüseyin) Şiiler için özellikle susamışken, başının kesilmiş olması anı ile beraber şehit edilmiş imama gönderme yapmanın el üstünde tutulan yegâne yoludur (Dabashi, 2015, s. 103).

Katılımcı 14, “Kerbela olayı gerçekleşmeseydi, Hz. Hüseyin Kerbela’da şehit olmasaydı, canını feda etmeseydi, din (İslam dini) ortadan kalkacaktı” şeklinde yorumlamaktadır. Ona göre böyle bir trajedinin gerçekleşmemesi durumunda “Dinin Fatiha’sı okunacaktı”; Hz. Hüseyin’in şehadeti “dinin bekası” için gerekliydi. En önemlisi de bu “Hak ile batıl çizgisinin belirlenmesidir”:

‘Hz. Hüseyin Aleyhisselam, kanı ile incelmeye yüz tutmuş hak ile batıl çizgisini belirginleştirdi. Aşura günü öyle bir hadise ki artık Hz. Hüseyin’in dilinden eğer zikredecek olursak, “Eğer ben de Yezid’e karşı çıkmıyaydım, ona biat etseydim, artık dinin Fatiha’sı okunacaktı”. Hz. Hüseyin Aleyhisselam, burada öyle bir özveri, öyle bir feragat ediyor ki hem kendisinden hem de ailesinden feragat ederek dinin ayakta kalmasını sağlıyor. Hz. Hüseyin gibi şahsiyet kendisini feda etmeliydi ki insanlar gaflet uykusundan uyanabilsin. Yezid gibi bir melunun gerçek yüzünün görülmesi için Hz. Hüseyin Aleyhisselam, kanını canını verdi bu yolda” (Katılımcı 14).

Caferiler için aşura Hak din ile gerçek olmayan din arasında kavganın bir simgesidir. Hz. Hüseyin aşuranın bir sembolüdür, oradaki kılıçlar Hz. Hüseyin’e değil, aslında dine inmiş gibi algılanmaktadır:

‘Aşura Peygamber’in, öz Muhammedî İslam’ın gerçek olmayan din ile kavgasını vermiş olduğu savaşın adıdır. Gerçek, hakiki dinin uydurulmuş din karşısında, kılıçlara karşı gelmesi olayıdır. Yani orada aslında Hz. Hüseyin sadece bir simgedir, o kılıçlar Hz. Hüseyin’e inmedi. O kılıçlar hakiki öz Muhammed’e İslam’a indi, orada aslında Hz. Peygamberin getirdiği olgular, savlar, düşünceler, o din anlayışına darbeler vuruldu. Biz bundan dolayı zaten her yıl matem yapıyoruz, her yıl aşurayı anıyoruz. Yoksa Hz. Hüseyin’in bedeni bedenlerden bir beden idi, ki Hz. Peygamber’in bedeninden kıymetli değildi. Biz bu manada aşurayı anlıyoruz. Ona göre matem tutuyoruz. Yoksa diğer manada sadece bedenini düşünerek verilen o anlayış değildir. O darbeyi yiyen, kılıçları yiyen, kanı akıtılan sadece Hz. Hüseyin değildir. Öz Muhammedî İslam’dı” (Katılımcı 9).

Buradan yola çıkarak Caferilere göre, Kerbela, dinin ayakta kalması için hak ile batılın mücadelesidir. Hz. Hüseyin’in kıyamı da aslında dinin bekası içindir. Kerbela olayında önemli bir kavram, “kıyam”dır. Zulüm hoş görülemez, zulme direnilir. Hz. Hüseyin’in Yezid’e karşı “kıyamı”, zulme karşı küçük bir devrimci topluluğun arketipik modelidir. Bu siyasi kültürün ahlaki evreninde “zulüm” ve “kıyam”, tematik olarak birbiriyle ilişkilidir. Zulüm varsa o zaman orada isyan olmalıdır. Hz. Hüseyin ve Yezid arasındaki kozmik savaşta Hz. Hüseyin mağlup edildi ve böylelikle mağlubiyet fikri, Şiiliğin toplumsal hafızasında Kerbela savaşının arketipik

varlığının parçası haline geldi. “Zulüm”, “kıyam” ve Hz. Hüseyin’in yenilgisinin tarihi gerçekliği, Caferiliğin siyasi bilinçaltında devrimci bir olayın üçgen modeli halindedir (Dabashi, 2015, s. 106).

Anlaşıldığı üzere, Muharrem törenlerinde tutulan ağıt ve gözyaşı dökme töreninin Caferi kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Gözyaşı dökme eylemi, Kerbela trajedisinin yüzyıllar boyu Caferi toplumsal hafızasında canlı kalmasının ve mezhepsel dayanışmayı sağlayan inancına ilişkin bir sembolizme çevrilmiştir (Uyar, 2022, s. 444). Bu bağlamda Katılımcı 12 şöyle ifade etmektedir: “*Aşura, hakkın zulme karşı duruşudur. Eğer aşura günü olmasaydı, benim kendi inancımın göre, İslamiyet çok daha kötü yerlere gidecekti. İmam Hüseyin ve ashabının kıyımı bizim şu günümüzde bazı olguları, bazı hak olan şeyleri diri tutmuştur. Özeti bu*”

Aşura günü Hz. Hüseyin’e yapılan zulüm ve onun mazlum olma bilincinin uyandırılması için yas tutulmaktadır. Caferiler açısından aşura gününde yas tutmanın amacı, sadece gözyaşı dökmek değil, Hz. Hüseyin’e yapılan zulüm ve onun mazlumluğudur:

‘Bizim maksadımız sadece ağlamak değildir. Bizim İmam Hüseyin’e ağlamamızın felsefesi, ona yapılan zulüm ve onun mazlumluğudur. Bu dökülen gözyaşları onun sadece mazlumluğu için de değildir. Bu gözyaşları zulme başkaldırının fidanlarını sulayan bir gözyaşıdır. Hz. Hüseyin’in niye şehit edildiğinin, niye katledildiğinin bilinciyle ona yas tutuyoruz. “Ya Hüseyin, her gün aşura, her yer Kerbela” dediğimizde biz gerçekten bunun sadece bir slogan olduğunu söylemiyoruz. Bizim için bugün de Kerbela’da zulüm daha bitmedi. Bugün bizim için yine aşuradır. Her günümüz aşuradır. Aşura sadece Muharrem ayının onuncu gününde gelip o gün işte matem tuttuk, ağladık, mersiyeler okuduk, işte sine vurduk, bitirdik değil. İnsanın bir yakını öldüğünde nasıl oluyor, işte ağlıyorsun ona. Bu sadece hissin gözyaşlarına dökülmesidir. Ama biz gözyaşlarını dökerken diyoruz ki, ‘biz zulme karşı döküyoruz bu gözyaşımızı’ (Katılımcı 11).

Caferilerde aşura günü, Kerbela savaşının en önemli kavramlarından olan “zulüm” düşüncesinden beslenir. Hz. Hüseyin’in itaatini ya da ölümünü isteyen Emevî halifesi Yezid, Caferi toplumsal hafızasında “şeytanın” ve “adaletsizliğin” mutlak kişileşmesi olarak ortaya çıkmaktadır. Caferi kolektif bilincinde “terör” ve “adaletsizlik” olarak hatırlanmaktadır. Dolayısıyla Hz. Hüseyin ve Yezid, kozmik savaşın arketipik temsilcileridir. Hz. Hüseyin’in ideal tipi; zulme karşı başkaldıran devrimci bir “kahramanı” temsil etmektedir (Dabashi, 2015, s. 106).

‘Kerbela’da İmam Hüseyin Aleyhisselam kendisi anlatmış. ‘Heyhat minez-zille’. Bu, Şia/Caferi kültüründe, edebiyatında meşhurdur. İmam Hüseyin Aleyhisselam’ı biate

zorladıklarında İmam Aleyhisselam, Yezid için buyuruyor ki: ‘Bu melun, beni kılıçla zillet arasında mecbur bıraktı. Ya bu ya bu. İkinci seçenek bırakmıyor bana’. ‘Fe heyhat minez zille’, ‘zillet bize uzaktır. Bunu bizim için Allah beğenmez, Peygamber bunu bize yakıştırmaz. Benim annem Fatıma yakıştırmaz. Mümin ve onurlu insanlar bunu bize yakıştırmazlar.’ Yani hakkı bilerek satmak, pazarlık konusu yapmak, yaşama karşılığında hakkı batılın altına imza atmak bu bizden uzaktır. Biz ölürüz ama zillet içinde yaşamayı kabullenmeyiz. Bu İmam Hüseyin Aleyhisselam’ın buradaki sözüdür. Bir başka manşet belki şu olabilir: imamların hadislerinde de bu geçer. ‘Yavme galabetid-dem ales-seyf’. ‘Kanın kılıca galebe çaldığı gün’. Yani kan ve gözyaşı kazanmıştır, kılıç güç, kaybetmiştir” (Katılımcı 35).

Aşura, Caferiler için “hak ile batıl arasında” savaştır. Hz. Hüseyin’in kıyam ve şehadeti, onlar için toplumsal hareketlerinin dayanağı olduğuna inanılmaktadır. Aşura günü Caferiler için bir “zulme karşı duruştur”. Hz. Hüseyin (r.a)’ın eylem ve söylemlerinin hedefi “hakkı”, “adaleti”, Allah’ın dinini ve şeriatın hâkimiyetini ikame edip zulüm ve “taşkınlığın” kökünü kazımak olduğuna inanılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Caferilikte Muharrem ayında saklanan yas, aşura ve taziye gibi ritüellerin boyutları, Bursa’da yaşayan Caferilerle yapılan mülakat tekniği aracılığıyla analiz edilmiştir. Caferi toplum hayatında ritüellerin ağırlıklı bir yeri vardır. İmam Hüseyin’in Kerbela’da uğradığı trajedisinin temsil edilmesi Caferi kimliğinin canlılığının korunmasında önemli rol oynamaktadır. Özellikle Muharrem ayında aşura kültürüyle kamusal alanda daha görünür hale gelmektedir. Aşura günü yapılan yas ritüelleri, Caferilikte kolektif kimliğinin tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Zira ritüel, kimlik mücadelesi ya da kimlik inşa süreçlerinde ön plana çıkan ve anlamlı sembolleri içinde barındıran önemli bir etkinlik alanıdır. Bu bağlamda Muharrem ayı boyunca ve Sefer ayından da yirmi gün olmak üzere her gün özellikle akşamları Caferi camilerinde yas merasimleri, dinî programlar düzenlenmekte ve “ehsanat” verilmektedir.

Toplumsal bilincin ve hafıza inşasında sembolik yas törenlerinin önemli etkileri vardır. Muharrem ayında gerçekleşen bu törenlere “eza meclisi” denilmektedir. Eza meclisi, Caferilerin yaşadığı mahallenin sakinlerinin belirli bir maddi desteği ile oluşturulmaktadır. Bu meclislerde üç unsurun varlığı öne çıkar: İlki, Kerbela trajedisine ilişkin tarihi, hikâyeye, ağıt ve mersiyeler; ikincisi bunları heyecan ve coşkuyla okuyarak mecliste mevcut bulunanları o tarihi hadiseyi olduğu gibi hissettirerek zihinlerde canlı kalmasını sağlayan meddahlardır. Üçüncüsü de meddahın mersiye ve ağıtları eşliğinde töreni görsel bir şölene dönüştüren genç ve orta yaşlı

katılımcılar grubudur. Bunlar “sine vurma” eylemini gerçekleştirmektedirler. Bursa’daki Caferiler zincir vurma yerine sembolik olarak sine vurmaktadırlar.

Toplumsal bilincin ve hafıza inşasında sembolik yas törenlerinin önemli etkileri vardır. Caferilikte grup kimliğinin genellikle geçmiş üzerinden inşa edildiğini söylemek mümkündür. Geçmiş muhafaza eden kolektif bellekten hareketle mirası ve değerleri canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Bundan dolayı, Caferilikte bireyler ortak geçmişle kimliklerini kurmakta ve ona bağlı şekilde yaşamaktadırlar. Caferi dinî hayatında semboller, ritüeller, değerler ve inançların çoğu “Caferi kimliği”nin inşa edilmesinde ve sürdürülmesinde önemli rol oynamaktadır. Örneğin, Caferilikte halen önemli sembollerden biri sayılan uzun demir çubuk üzerine açık bir el şeklinde yapılmış metal unsur olan alem, Kerbela olayında su getirmeye giderken, Yezid’in askerleri tarafından kesilen Abbas’ın kolunu simgeler. Bu simge, sosyal bir imaj haline getirilerek kolektif belleğin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle, Muharrem ayında aşura törenlerinde camii ve ibadethanelerde bu sembolün halka açık yerlerde konulması, nesilden nesile aktarılan bellek öğelerini, kolektif kimliği temellendirici değerler ve anlamlar yükler; tarihsel olayların aktörlerini kahramanlara, “sembol şahsiyetlere” dönüştürmektedir.

Kaynaklar

- Al-Hakeem, R. (2015). *The Shia. Identity. Persecution. Horizons* (Çev. E. Hammoud). Mainstay Foundation.
- Ayoub, M. M. (2005). (Ed. Ashura. L. Jones), *Encyclopedia of Religion* (2. bs), (C. 2, ss. 549-550). Macmillian Reference.
- Baş, T., & Akturan, U. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri* (2. bs). Seçkin Yayıncılık.
- Baumann, G. (2002). *The Multicultural Riddle. Rethinking National, Ethnic, and Religious Identities*. Routledge Yayınları.
- Bayram, M. (2021). Kimlik Üzerinde Politik Arzunun Belirleyiciliği. İçinde (Ed. F. Mollaer). *Kimlik, Kapsam, Bağlam, Sınırlar* (ss. 115-130). Nika Yayınevi.
- Bilgin, N. (1995). *Kollektif Kimlik*. Sistem Yayıncılık.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. Aşina Kitaplar Yayıncılık.
- Collins, R. (2004). *Interaction Ritual Chains*. Princeton University Press.
- Dabashi, H. (2015). *Şiizm, Bir Protesto Dini* (Çev. B. Çallı). Yarın Yayınları.
- Durkheim, E. (2009). *Dini Hayatın İlk Şekilleri* (Çev. İ. Er). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Flaskerud, I. (2005). Oh, My Hert İs Said. It is Moharram, the Month of Zaynab The Role of Aesthetics and Woman’s Mourning Ceremonies in Shiraz. İçinde (Ed. K. S. Aghaie).

- The Woman of Karbala. Ritual Performance and Symbolic Discourses in Modern Shi'i Islam* (ss. 65-91). The University of Texas Press.
- Harman, Ö. F. (2003). Matem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 127-128). TDV Yayınları.
- Isaloo, A. S. (2017). *Power, Legitimacy and The Public Sphere, The Iranian Ta'ziyeh Theatre Ritual*. Routledge.
- Karaman, K. (2010). Ritüellerin Toplumsal Etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 227-236.
- Kirman, M. A. (2011). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü* (2. bs). Rağbet Yayınları.
- Koçoğlu, K. (2011). Iğdır`da Yaşayan Aşura. *Milel ve Nihal*, 8 (3), 151-188.
- Kurt, A. (2018). *Din Sosyolojisi* (27. bs). Sentez Yayıncılık.
- Kümbetoğlu, B. (2017). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* (5. bs). Bağlam Yayıncılık.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Melucci, A. (2014). Süreç Olarak Kolektif Kimlik. (Ed. F. Mollaer). (Çev. Ö. Mollaer). *Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık* (ss. 79-104). Doğu Batı Yayınları.
- Murtezaoğlu, S. (2012). Kültürel Belleğin Ritüel Yoluyla Kuruluşu. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2 (Balkan Özel Sayısı-II), 344-350.
- Öz, M. (2011a). *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*. Ensar Neşriyat.
- Öz, M. (2011b). Taziye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 203-204). TDV Yayınları.
- Özarıslan, S. (2016). Kerbela Olayının Şii İnançlar Üzerine Etkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 51-71.
- Paden, W. F. (2008). *Kutsalın Yorumu* (Çev. A. Kurt). Sentez Yayıncılık.
- Sandelowski, M. (2004). Using Qualitative Research. *Qual Health Research*, 14, 1366-1386.
- Sovgatov, İ. (2023). *Türkiye Caferileri: Din, Kimlik ve Aidiyet (Bursa Örneği)* [Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. Yök Tez.
- Şahin, İ. (2008). Dini Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik. *AÜFD*, XLIX(2), 269-285. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000979
- Şeyh Saduk, M. b. A. İ. B. (2021). *Sevabu'l-A'mal ve İkabu'l-A'mal* (Çev. C. Caduk). Önsöz Yayıncılık.

- Şeyh Saduk, M. b. A. İ. B. (2022). *Hazreti İmam Rıza`dan Buyruklar (Zulalu Uyun-i Ahbarı`r-Rıza)* (Çev. M. Turabi, A. A. Caba, Y. Yağlı, & S. Altıntaş). İmam Hüseyin Müessesesi Yayınları.
- Tamer, M. G. (2014). Kimlik/lerin Seyrine Bir Keşif. *Folklor/Edebiyat*, 20 (77), 83-99.
- Tatlıcan, Ü. (2011). *Sosyoloji ve Sosyal Teori Yazıları*. Sentez Yayıncılık.
- Topaloğlu, F. (2010). Şia`da Kerbela Mateminin Ortaya Çıkışı ve Eski İran Kültürüyle İlişkisi (Ed. A. Yıldız) Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Tarih Bilimleri). (C. 1, ss. 501-509). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Uyar, M. (2022). *Arap-Fars Şiiliği Bağlamında Irak Şiiliği, Tarihi, Sosyo-Politik Analiz*. İyidüşün Yayınları.
- Yapıcı, A. (2004). *Din, Kimlik ve Ön Yargı, Biz ve Onlar*. Karahan Kitabevi.
- Yavuz, Y. Ş. (1991). Aşura. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 24-26). TDV Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. bs). Seçkin Yayınları.

Beyanlar (Disclosure Statements):

1. Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı (Contribution Rate): 1. Yazar %50, 2. Yazar %50.

2. Çıkar Çatışması Beyanı (Conflict of Interest Statement): Yazarların, araştırma ile ilgili diğer kişi ve kurumlarla herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması yoktur.

3. Etik Kurulu Beyanı (Ethics Committee): Bu çalışmanın etik kurulu onayı Bursa Uludağ Üniversitesi Araştırma ve Yayın Etik Kurulları (Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu) tarafından Oturum tarihi 29 Kasım 2019, Oturum sayısı 2019-10 ile alınmıştır.